Η θέσις των Κολλυβάδων έναντι των μυστικών ευχών (Αρχ. Νικόδημος Μπαρούσης)

Categories : ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Date : 5 Οκτωβρίου, 2006

Η ανάγνωσις των ευχών της θείας Λειτουργίας φαίνεται πως ήταν ένα θέμα που απασχόλησε τους πιστούς από παλαιά, αλλά πάντοτε η Εκκλησία, σταθερή εις την Αποστολική της παράδοσι, ετάχθη υπέρ της μυστικής αναγνώσεώς τους.

Το θέμα το είχε αντιμετωπίσει ήδη ο άγιος Γερμανός της Κωνσταντινουπόλεως (+733), γι' αυτό και προς το τέλος της ερμηνείας του εις την θεία Λειτουργία γράφει: "Η οπισθάμβωνος ευχή οιονεί σφραγίς εστι πάντων των αιτημάτων και ανακεφαλαίωσις τακτική, πρέπουσα τοις πρώτοις και τιμιωτέροις επιλόγοις... Επειδή γαρ τινες των έξω του θυσιαστηρίου εστώτων εις απορίαν πολλάκις χωρούσι, γνωσιομαχούντες και λέγοντες' τίς άρα ο σκοπός και η των παρά του αρχιερέως υποψιθυριζομένων ευχών έννοιά τε και δύναμις; και εφίενται είδησίν τινα και τούτων καταλαβείν, κατά τούτο οι θείοι Πατέρες, ως ανακεφαλαίωσιν πάντων των δια των ευχών αιτουμένων, τον χαρακτήρα ταύτης εποιήσαντο διδάσκοντες εκ του κρασπέδου το ύφασμα”(1).
Την εποχή των Κολλυβάδων, (τέλη του ιη' αι.), το θέμα επανέκυψε εξ αιτίας των δυτικών διαφωτιστών και μισσιοναρίων, που είχαν κατακλύσει τον τόπο μας και δρούσαν ύπουλα με σκοπό να μιάνουν την αμώμητο παράδοσί μας (2). Αλλ' οι άγιοι εκείνοι Γέροντες, που είχαν γνώσι του αποφατικού χαρακτήρος της ορθοδόξου λατρείας, απήντησαν "επόμενοι τοις αγίοις Πατράσι" κι έστι απεφεύχθη η αλλοίωσις. Σήμερα, όμως, φαίνεται να επικρατή μία σύγχυσις. Υπάρχουν αυτοί που λέγουν ότι οι Κολλυβάδες, ακολουθούντες την Παράδοσι, ετάχθησαν υπέρ της μυστικής αναγνώσεως των ευχών (3), αλλά εμφανίζονται και άλλοι που υποστηρίζουν το αντίθετο (4), αμφότεροι προσκομίζοντες κάποια επιχειρήματα.
Είναι γνωστόν ότι ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης ομιλεί ανεπιφυλάκτως δια τας "μυστικώς και ουχί εκφώνως" αναγινωσκομένας ευχάς (5), και αναφέρει ότι υπάρχουν "αι ευχαί, ας αναγινώσκει ο ιερεύς μυστικά και αι εκφωνήσεις... Εις την ευχήν... Εις τας εκφωνήσεις..." (6). Επίσης ο άγιος Αθανάσιος ο Πάριος διδάσκει πολλάκις δια "τας ανεκφωνήτους επικλήσεις" εις το έργο του "Περί παραδόσεως" (7). Όμως, ένας μεταγενέστερος ιερομόναχος της Σκιάθου, ο γέρων Διονύσιος (Επιφανιάδης,+1887), ο οποίος υπό μερικών θεωρείται, κατά κάποιον τρόπον, ως απώτερος πνευματικός διάδοχος των Κολλυβάδων (8) , ελειτουργούσε "απαγγέλλων εκφώνως τας μυστικάς ευχάς" (9), και "τις μυστικές ευχές της θείας μυσταγωγίας τις διάβαζε ευκρινώς και με καθαρή απαγγελία, πράγμα που θεωρήθηκε καινοτομία" (10). Έτσι αρκετοί νεοέλληνες κληρικοί υιοθέτησαν την τακτική της αναγνώσεως

των ευχών εις επήκοον του λαού, νομίζοντες ότι ακολουθούν τις αρχές της φιλοκαλικής πνευματικότητος.
Οι κληρικοί αυτοί "ευτύχησαν" να εύρουν συνηγόρους και κάποιους εκπροσώπους της ακαδημαϊκής θεολογίας. Εντεύθεν, λοιπόν, και η σύγχυσις των ημερών μας, κατά μίαν έννοια. Το πρόβλημα, όμως, εις την πραγματικότητα φαίνεται να είναι αρκετά παλαιότερο. Σχετίζεται αμέσως με την δόλια προσπάθεια να συκοφαντηθή η ζωή και το έργο των μακαρίων Κολλυβάδων. Ο υπ' αρ. 85 χειρόγραφος κώδικας της Ιεράς Σκήτεως της Αγίας Άννης, που φέρει τον τίτλο: "Τόμος απαλλαγής τής των κακοδόζων πλάνης", μας προσφέρει τον μίτο για να επιλυθή το πρόβλημα αυτό και η σύγχυσις, που εδημιουργήθηκε εις την εποχή μας.
Ο κώδικας αυτός συνετάγη από τον γνωστό λόγιο μοναχό Ιάκωβο Νεοσκητιώτη, ο οποίος 50 χρόνια μετά την κοίμησι του αγίου Νικοδήμου (+1809), επροσπάθησε με εμφανή εμπαθή διάθεσι να αμαυρώση την αξία του έργου του (11). Ο Ιάκωβος (+1881) ήταν συγγενής και μαθητής του Λαυριώτου ιερομονάχου Θεοδωρήτου (12), ο οποίος υπήρξε "ο μάλλον ακουσθείς εν τη εποχή αυτού, και δια τας γνώσεις και δια το ελευθεριάζον αυτών...φιλοπονώτατος ανήρ, αλλ' ανημέρου χαρακτήρος, παιδεύσεως στοιχειώδους της έσω και της θύραθεν ην κάτοχος..." (13). Ο Θεοδώρητος αυτός, "εις την εποχήν εκείνην των διενέξεων,... μετ' άλλων τινών, είχε ταχθή κατά των συντηρητικών απόψεων του αγίου Νικοδήμου, Μακαρίου Κορίνθου, Παρίου κ.ά." (14) και "απελθών, τω 1799, εις Λειψίαν, επεστάτησεν επί της εκδόσεως του "Πηδαλίου" του Νικοδήμου, "εν ω σημειώσεις τινάς ελευθεριάζοντι πνεύματι προσθείς εκίνησε την δικαίαν οργήν του εκ Νάξου πολυγραφωτάτου μοναχού" (15).
Ο κώδικας 85, λοιπόν, στρέφεται εν πολλοίς, εκτός άλλων, και κατά του αγίου Νικοδήμου προσπαθώντας, με την μέθοδο της συκοφαντίας να τον διαβάλη εις όλα τα επίπεδα, αμφισβητώντας με σαθρώτατα επιχειρήματα τις θέσεις του αγίου Διδασκάλου και καθιστώντας τον, ανοήτως, υπεύθυνο δι' όσα συνέβαιναν κατά την εποχή του εις τον εκκλησιαστικό χώρο. Παρά ταύτα, ο Ιάκωβος, εις το ε' κεφ. του κωδικός, αντιμετωπίζει την "νεοφυή δόξα", την καινοτομία, "του εκφώνως τας μυστικώς λέγειν παραδεδωμένας ευχάς της Λειτουργίας προφέρειν" (σελ. 356). Ο συγγραφεύς, αφού αναφερθή εν συντομία εις την υπό των αγίων Πατέρων θεσπισθείσα τάξι της μυστικής αναγνώσεως των ευχών, παρουσιάζει διεξοδικώς τις θέσεις εκείνων, "εις τας ακοάς" των οποίων "ο τα καλά αμαυρών διάβολος εψιθύρισε τα της λουθηρανικής δυσσεβείας πρεσβευόντων εν σχήματι ευλαβείας, ως τάχα κάμνει χρείαν να ακροάζωνται και αυτοί τας μυστικάς ευχάς προς κατάνυξιν... Όθεν κατήντησαν εις το να μη ψάλλουν ουδέ τον χερουβικόν ύμνον...και ποιεί την είσοδον των Αγίων ως εκφωνούν πασάς τας μυστικώς λέγεσθαι διορισθείσας ευχάς. Όθεν κάμνει χρεία να αρθή το ιερόν τέμπλον του καταπετάσματος εκ μέσου, να γίνουν οι ιεροί ναοί επίπεδοι...και εις το εμφανές οι ιερείς, μετά την μεγάλην είσοδον, να τελεσιουργούν τα θεία, δια να ακούουν άπαντες οι έξωθεν τας ευχάς και θεωρούν τα αθεώρητα αναφανδόν και ασυστόλως, να αγιάζη και να κοινωνή ο ιερεύς κατ' έμπροσθεν του λαού..." (σελ. 357)
Αν κάποιος εδιάβαζε το απόσπασμα αυτό, αγνοώντας τις υπόλοιπες σελίδες του

κώδικος, θα ενόμιζε ότι το κείμενο είναι κολλυβαδικό. Όντως, όπως ήδη ανεφέρθη, οι άγιοι Κολλυβάδες ετάχθησαν μετά ζήλου υπέρ της Αποστολικής παραδόσεως των ανεκφωνήτων ευχών, αναγνωρίζοντες "την προς την ευσέβειαν τούτων δύναμιν και επομένως την ανάγκην οπού έχομεν εις το να φυλάττωμεν απαρασάλευτα, καν μη τους μυστικούς αυτών λόγους άπαντες γινώσκωμεν", ακολουθούντες και εις τούτο τον απόστολο Παύλο (Γαλ. α', 9) και την Ζ' Οικουμενική Σύνοδο (: "Ει τις πάσαν εκκλησιαστικήν παράδοσιν ή έγγραφον ή άγραφον αθετεί, έστω ανάθεμα"), εξ ων γίνεται καταφανέστατον ότι, και τα άγραφα έθη ισότιμα είναι με τας εγγράφους διδασκαλίας, ήτοι με τας Αγίας Γραφάς, και εξ ίσου χρεωστούμεν να κρατώμεν ακαινοτόμητα και εκείνα, καθώς και αυτάς" (16). Έτσι οι ιεροί Κολλυβάδες αντετάχθησαν σθεναρώς προς τους Λουθηροκαλβίνους, οι οποίοι "ακολουθούντες Μοντανώ, τω κατά τον β' αιώνα αθετούντι τα εκκλησιαστικά έθη και τας των Αποστόλων διαδοθείσας παραδόσεις, αναιρούσι τας παραδόσεις" (17).
Παρ' όλα αυτά το ανωτέρω απόσπασμα του κώδικος στρέφεται εναντίον του αγίου Νικοδήμου. Διατί άρα γε; Πέραν της προσωπικής εμπαθείας του Ιακώβου προς τον Άγιον, ο οποίος τόσα έγραψε υπέρ της Παραδόσεως και των μυστικών ευχών, είναι να απορή κανείς ποία ήταν η αφορμή για να συκοφαντηθή ο άγιος Νικόδημος ως "καινοτόμος";
Η απάντησις δίδεται, νομίζω, εις την σελ. 388 του ιδίου κώδικος. Εκεί, καθώς επίσης και αλλαχού, ο συντάκτης του στρέφεται κατά του Νεοφύτου, του εξ εβραίων δηλαδή ιεροδιακόνου Νεοφύτου του Καυσοκαλυβίτου (1713-1784), ενός "των λογιωτέρων μοναχών του Αγίου Όρους κατά τον ιη' αι." (18). Μεταξύ άλλων, ο Νεόφυτος συνέγραψε μία μικρά πραγματεία "Περί της εκφωνήσεως των ευχών της Λειτουργίας", όπου προσπαθεί ανεπιτυχώς να υποστηρίξη θεολογικώς την άποψί του ότι, οι ευχές της θείας Λειτουργίας πρέπει να αναγινώσκωνται εις επήκοον του λαού (19).
Απ' εκείνους οι οποίοι εμέμφοντο τους Κολλυβάδες, ο Νεόφυτος χαρεκτηρίσθη ως ηγέτης και πρωταγωνιστής τους (20). Είναι αλήθεια ότι υπήρξε ο πρώτος, που αντετάχθη εις την καινοτομία να τελούνται "τα των εν Χριστώ κεκοιμημένων μνημόσυνα... τα μετά κολύβων και παραστασίμου γινόμενα", εν ημέρα Κυριακή. Αλλ' όμως, σχεδόν ουδεμία σχέσι έχει προς την αναζωπύρωσι του ησυχασμού και την φιλοκαλική αγιότητα των Κολλυβάδων, και μάλιστα του αγίου Νικοδήμου. Ο Νεόφυτος έφυγε ενωρίς (1760) από το Άγιον Όρος και από το 1767 εγκατεστάθη εις τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, και δεν ανεμίχθη πλέον με τα θέματα, που απασχολούσαν τους Κολλυβάδες (21). Διεμόρφωσε ιδική του αντίληψι, αφ' ενός μεν λόγω του κλίματος εντός του οποίου έζησε (22), αφ' ετέρου δε λόγω του χαρακτήρος του, καθώς "υπήρξε φιλόπονος συγγραφεύς, αλλά και εριστικός... και φιλελεγκτικός" (23).
Όμως, ο άγιος Νικόδημος ήλθε εις το Άγιον Όρος 15 ολόκληρα χρόνια μετά την αναχώρησι του Νεοφύτου και, αντιθέτως προς τον Καυσοκαλυβίτη, που ήταν γνωστός εις τους λογίους της Ευρώπης και ανεγνωρίζετο από αυτούς ως άριστος γραμματικός" (24), "υπήρξεν ο περισσότερον φυγόκοσμος εξ όλων των κορυφαίων

Κολλυβάδων... αδιάφορος δια τα εκτός αυτού συμβαίνοντα" (25), "δια τον πόθον οπού είχεν να αδολεσχή νυκτός και ημέρας εις την θείαν και νοεράν προσευχήν" (26). Δεν εδίστασε, εις πολλά σημεία της "Ομολογίας" του (27), να στραφή εναντίον πεπλανημένων θέσεων του Νεοφύτου, ο οποίος εδέχετο "νεκρόν είναι τον Κύριον εν τη μεταλήψει" και ότι δεν μεταλαμβάνομε ολόκληρο το Σώμα του Χριστού (28). Γι' αυτό και ο αγιορείτης Διδάσκαλος έγραφε ότι "το εν τω Μυστηρίω Σώμα Χριστού εστίν άφθαρτον, επειδή εστιν εκείνο το μετά την Ανάστασιν απαθές, ου το παθητόν και προ του Πάθους. Και ος τις λαμβάνει μέρος του Άρτου, όλον τον Χριστόν λαμβάνει" (29).
Αν κάποιος από τους εκπροσώπους των Κολλυβάδων εγνώοισε τον Νεόφυτον, αυτός ήταν ο άγιος Αθανάσιος ο Πάριος (1721-1813), ο οποίος "ηκροάσατο της διδασκαλίας Νεοφύτου του Καυσοκαλυβίτου εν τη Αθωνιάδι Ακαδημία (1752-53)" (30). Αλλ' αυτός, περισσότερον όλων, αγωνίσθηκε υπέρ της μυστικής αναγνώσεως των ευχών (31).
Εξ όσων ανεφέρθησαν γίνεται φανερόν ότι η εις επήκοον του λαού ανάγνωσις των ευχών είναι μία δυτικής εμπνεύσεως άποψις μόνον του Νεοφύτου, ο οποίος φαίνεται να είχε ελάχιστες σχέσεις με τους Κολλυβάδες (32).
Την καινοτομία αυτήν του Νεοφύτου την έθεσε εις εφαρμογήν ο γέρων Διονύσιος (Επιφανιάδης), αφού είχε μαζί του πολλά κοινά σημεία (33), και δι’ αυτού υιοθετήθηκε από "ωρισμένες θρησκευτικές αδελφότητες" (34) και άλλους ανυποψίαστους νεοέλληνας κληρικούς.
Οι μακάριοι Κολλυβάδες υπερασπίσθησαν την μυστική ανάγνωσι των ευχών, όχι επειδή ήθελαν να "βαυκαλίζωνται με την φαντασίωσι ενός χριστιανικού έθνους απογόνου του Βυζαντίου" (35), αλλ' επειδή διέθεταν θεολογικά επιχειρήματα εναρμονισμένα πλήρως προς την ορθόδοξο παράδοσι, γι' αυτό και κατώρθωναν να αντιμετωπίσουν τους αντιπάλους τους, οι οποίοι ήσαν εκ των λογιωτέρων της εποχής τους. Οι Κολλυβάδες δεν αντελαμβάνοντο την Εκκλησία ως κάποια "δύναμι συντηρήσεως, που εξαντλεί την αποστολή της στην διατήρησι των κεκτημένων ανεξαρτήτως της αξίας τους" (36), γι' αυτό και αρνήθησαν να αποδεχθούν μία λατρεία, η οποία θα υφίστατο απλώς για να εξυπηρετή τις θρησκευτικές ανάγκες των χριστιανών. Ήθελαν μία λατρεία ορθόδοξο, μακράν από την ορθολογιστική αντίληψι της Δύσεως, που σχηματίζει ιδέες περί Θεού, που προσαρμόζει στην ανθρωπίνη σκέψι τα μυστήρια της σοφίας του Θεού. Οι Κολλυβάδες, επειδή εγνώριζαν ότι, για να επιτύχωμε την ένωσί μας με τον Θεόν, ο οποίος υπέρκειται κάθε υπάρξεως και κάθε επιστήμης, πρέπει να αρνηθούμε τις αισθήσεις και κάθε λογική, διανοητική ενέργεια, ό,τι αισθητό και νοητό υπάρχει, γι' αυτό και ετάχθησαν αναφανδόν υπέρ της μυστικής αναγνώσεως των ευχών (37).

Παραπομπαί:

1. Αγίου Γερμανού: "Ιστορία εκκλησιαστική και μυστική θεωρία", PG 98, 452.

2. Οι δυτικοί αυτοί απεσταλμένοι, εισάγοντας εις την θεολογία και την λατρεία την επιστημονική σκέψι της Δύσεως, αλλοίωναν την Αποστολική παράδοσι. Εδίδασκαν ότι ο Θεός λατρεύεται με την διάνοια, αφού εξελάμβαναν την "λογική λατρεία" ως διανοητική, γι αυτό και απαιτείτο οι πιστοί να έχουν πληρεστάτη γνώσι των κειμένων. (Πρβλ. π. Γ. Μεταλληνού: "Παράδοσις και αλλοτρίωσις", κεφ. 1-6, ιδίως σελ. 50-52), έκδ. "Δόμου", Αθήναι 1986).

3. Θεοκλήτου μοναχού Διονυσιάτου: "Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης", σελ. 40-43, έκδ. "Αστέρος", Αθήναι 1959.

4. Αρχιμ. Ηλία Μαστρογιαννοπούλου: "Αναγεννητικό κίνημα, Παραφυάδες των Κολλυβάδων", σελ. 34-35, έκδ. "Ζωής", Αθήναι 1986.

5. Αγίου Νικόδημου: "Πηδάλιον", σελ. 645, (υποσ. 3), έκδ. "Αστέρος", Αθήναι 1976.

6. Αγίου Νικοδήμου: "Περί της συνεχούς Μεταλήψεως", σελ. 48, έκδ. Σχοινά, εν Βόλω 1961.

7. Π. Πάσχου: "Εν ασκήσει και μαρτυρίω", σελ. 87, έκδ. "Αρμού", Αθήναι 1996.

8. Πρβλ. Αρχιμ. Ηλία, ε.α., σελ. 63, 65, 73, Π. Επιφανιάδου: "Ο γέροντας Διονύσιος, (ιστορική μελέτη)", σελ. 136-37, Αθήναι 1983 και Μωϋσέως μοναχού: "Ο γέροντας Διονύσιος της Σκιάθου", εν περιοδ. "Όσιος Γρηγόριος", αρ. 20, σελ. 47-50, Άγιον Όρος 1995.

9. Π. Επιφανιάδου, ε.α., σελ. 66.

10. Αρχιμ. Ηλία, ε.α., σελ. 66.

11. Θεοκλήτου μον., ε.α., σελ. 41, 197-198.

12. Π. Χρήστου: "Το Άγιον Όρος", σελ. 253, έκδ. "Εποπτείας", Αθήναι 1987 και Χ. Τζώγα: "Η περί μνημοσύνων έρις εν Αγίω Όρει κατά τον ιη' αι.", σελ. 53, Θεσσαλονίκη 1969.

13. Μ. Γεδεών: "Ο Άθως", σελ. 221, επανέκδ. "Ερμή", Αθήναι 1990.

14. Θεοκλήτου μον., ε.α., σελ. 264.

15. Μ. Γεδεών, ε.α., σελ. 222. Πρβλ. Τ. Γριτσοπούλου: "Νικόδημος Αγιορείτης και το κίνημα των Κολλυβάδων", σελ.61, εν "Πρακτικά Συμποσίου Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών: Νικοδήμου Αγιορείτου του Ναξίου πνευματική μαρτυρία", τόμος ΙΣΤ'

(1996-2000), Αθήναι 2000.

16. Π. Πάσχου, ε.α., σελ. 89.

17. "Πηδάλιον", ε.α., σελ. 649.

18. Χ. Τζώγα, ε.α., σελ. 16. Ο Νεόφυτος συνέγραψε: "Εγχειρίδιον... περί του ότι χρεωστούσι οι Χριστιανοί συχνότερον να μεταλαμβάνωσι τα θεία Μυστήρια", Ενετίησι 1777, (β' επανέκδ. "Τήνου", Αθήναι 1992), "Ανατροπή της θρησκείας των Εβραίων", "Γραμματικά υπομνήματα", "Περί της αναίμακτου θυσίας", κ.α. (Πρβλ. Χ. Τζώγα, ε.α., σελ. 26).

19. Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτου: "Επιτομή των ιερών κανόνων", σελ. 574 εξ. (Επιφυλασσόμεθα, εν καιρώ ευθέτω, να παρουσιάσωμε ολόκληρο το κείμενο αυτό, καθώς και εκείνο του κωδικός 85 του Ιακώβου).

20. Πρβλ. Ιακώβου Νεοσκητιώτου, Κώδιξ 85, σελ. 388.

21. Π. Χρήστου, ε.α., σελ. 246 και Χ. Τζώγα, ε.α., σελ. 28.

22. Πρβλ. Π. Χρήστου, ε.α., σελ. 249.

23. Πρβλ. Χ. Τζώγα, ε.α., σελ. 26-27.

24. Π. Χρήστου, ε.α., σελ. 249.

25. Χ. Τζώγα, ε.α., σελ. 50.

26. Ιερομονάχου Ευθυμίου: "Βίος και πολιτεία και αγώνες. .. Νικοδήμου μοναχού...", σελ. 14-15, ι' επανέκδ. υπό μον. Νικοδήμου Μπιλάλη, Αθήναι 2000

27. Πρβλ. Π. Πάσχου , ε.α., σελ. 105 εξ.

28. Χ. Τζώγα, ε.α., σελ. 122.

29. Π. Πάσχου, ε.α., σελ. 171.

30. Χ. Τζώγα, ε.α., σελ. 29.

31. Π. Πάσχου, ε.α., σελ. 87.

32. "Ο Νεόφυτος, καίτοι ως είπομεν υπήρξε δημιουργός της περί μνημοσυνών έριδος,

μετά την αναχώρησίν του εξ Αγίου Όρους έπαυσε να ασχολήται πλέον με το ζήτημα αυτό, ενώ ησχολήθη με τόσα άλλα ζητήματα", όπως "την περιστολή του ψυχαγωγικού συστήματος, δηλ. της ερμηνείας δια συνωνύμων, και την απόδοσι του ελληνικού κειμένου μονολεκτικώς εις την κοινήν γλώσσαν", την σύνταξι του "εκ 1400 σελίδων υπομνήματος εις την γραμματικήν του Γαζή", την γνησιότητα των συγγραμμάτων του αγίου Μακαρίου του Αιγυπτίου, κ.ά. ζητήματα, όχι ιδιαιτέρως κολλυβαδικά. (Πρβλ. Χ. Τζώγα, ε.α., σελ. 26-28 και Π. Χρήστου, ε.α., σελ. 249).

33. Ως σπουδαιότερα κοινά σημεία μεταξύ Νεοφύτου και Διονυσίου θα μπορούσαν ίσως να θεωρηθούν η υπερεκτίμησι της θύραθεν παιδείας και η τάσι τους περί ακριβούς κατανοήσεως, τα οποία δεν εναρμονίζονται με τις φιλοκαλικές και αποφατικές θέσεις των Κολλυβάδων. Ιδίως ο γέρων Διονύσιος δεν έζησε χρονικώς, τοπικώς ή "τροπικώς" εντός του κλίματος των μακαρίων Κολλυβάδων. Χαρακτηριστική είναι η αντίδρασί του εναντίον του μοναχικού πόθου του ανεψιού του Αλεξάνδρου Μωραϊτίδου. (Π. Επιφανιάδου, ε.α., σελ. 134). Τελείως αντίθετη στάσι χαρακτηρίζει τον άγιο Νικόδημο. (Πρβλ. την επιστολή του "Προς Θωμάν", που δημοσιεύει ο Π. Πάσχος, ε.α., σελ. 51 εξ).

34. Μ. Χρήστου, ε.α., σελ. 248.

35. Όπως νομίζουν κάποιοι σύγχρονοι λειτουργικοί μεταρρυθμισταί. (Πρβλ. περιοδ. "Σύναξη", τ. 72, Αθήναι 1999).

36. Αυτόθι.

37. Πρβλ. Β. Λόσσκυ: "Η μυστική θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας", Θεσσαλονίκη 1973 και Αμφιλοχίου Ράντοβιτς: "Η φιλοκαλική αναγέννησις του ιη' - ιθ' αι. και οι πνευματικοί καρποί της", έκδ. ιδρύματος Γουλανδρή - Χόρν, Αθήναι 1984.

12-6-2001

Διαβάστε περισσότερα κείμενα για την ανάγνωση των ευχών πατώντας εδώ